

Buxoro amrligi tashqi va ichki siyosati

Abdusattorov Ulug'bek G'ulom o'g'li

Ulugbekabdusattarov79@gmail.com

[Tel:+998900042336](tel:+998900042336)

Gulboyev Shohmansur Muhammadizoda

gulboyevshohmansur@gmail.com

[Tel:+998919096523](tel:+998919096523)

Ergashev SHerali Musurmon o'g'li

sheraliergashev167@gmail.com

Tel: +998991030133

DTPI Tadbirkorlik va Boshqaruv fakulteti

Tarix ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolda O'rta Osiyoda eng katta hamda geosiyosiy jihatdan ustun bo'lgan davlatliligi hamda uning ichki va tashqi siyosatiga doir ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Eron, Hindiston, Usmonli turklar, Rossiya, Xiva xonligi, Qo'qon xonligi, Hisor tizmasi xonlikni 2 qismga ajratgan; 530 ta indikatorli 2 ta paroxod va 10 000 pudgacha, Amir Muzaffar Hisor va Qo'qonga harbiy yurishlar (1863–1865) olib boradi, Amir Abdulahad (1885–1910), 1893–1896-yillar, Sankt-Peterburg, 1898-yilda Qarshi viloyati.

O'rta asrlarda Buxoro xonligi o'z o'rniga ega davlat bo'lgan. O'rta asrlarda Buxoro amrligi Eron, Hindiston, Usmonli turklar, Rossiya, Xiva xonligi, Qo'qon xonligi hamda qator

davlatlar bilan muomila o'rnatgan. Shu jihatdan olganda, aloqalarining huquqiy asoslari, tashqi siyosatining tamoyillari, xos xususiyatlari amalga oshirilgan tadqiqotlar doirasidan chetda qolib ketgan. Buxoro amirligida aravalalar yo'li kam bo'lib, ular asosan mamlakatning shimoliy va shimoli-g'arbiy qismlarida takomillashgan. Arava bilan aloqa — yuqori va keng yo'nalishli, aloqasi og'ir yo'nalishlariga esa mukammal moslashtirilgan ikki g'ildirakli aravalarda amalga oshirilgan. Karvon yo'llari bo'ylab yuklarni tashish tuyalar yordamida amalga oshirilgan, tog' yo'llari bo'ylab yuklar eshak va otlarda tashilgan. Aloqa yo'llariga kelsak, Hisor tizmasi xonlikni 2 qismga ajratgan; uning shimoliy va shimoli-g'arbiy qismida yuklarni tashish aravalarda va qisman ot-ulovda amalga oshirilgan, lekin tizma janubida — faqat ot-ulov usulida, bu bir tomondan hududning past rivojlanganligi, ikkinchidan, o'tish qiyin bo'lgan tog' yo'llari bilan izohlanadi. Xonlikdagi deyarli barcha asosiy yo'llar Buxoro shahridan boshlanib, xonlikdagi turli markazlar bilan ham, qo'shni davlatlar bilan ham aloqa o'rnatishga xizmat qilgan. Ulardan eng muhimlari:

- 1) Buxorodan Qarshi, G'uzor, Denov, Hisordan Baljuvongacha — 612 verst;
- 2) Qarshi va Xo'ja Solih orqali Balxgacha — 390 verst;
- 3) Kerki va Andxo'y tumani orqali Maymanagacha — 530 verst;
- 4) Qarshidan Jom orqali Samarqandgacha — 143 verst.

Rossiya Turkistonidan Amudaryogacha bo'lgan eng qisqa yo'l — 346 verst bo'lib Jom orqali Kalifga olib boradi, aloqa esa aravalarda (joylarda qiyinchilik bilan) amalga oshiriladi; Kalifda Amudaryo ustidan o'tish joyi bor, uning kengligi kichik (167 sajen), bu yerda katta chuqurlik bo'lib, oqim juda tez. Boshqa o'tish joylaridan Balx, Mozori Sharif va Kobulga olib boradigan Chushka-G'uzor va Shir-Oba diqqatga sazovordir. Bu yo'llardan tashqari Amudaryo bo'ylab aloqa Amudaryo flotiliyasining paroxodlarida va qayiqlarda amalga oshirilgan. Amudaryo flotiliyasi har biri 530 ta indikatorli 2 ta paroxod va 10 000 pudgacha yuk ko'taruvchi ikkita temir barjadan iborat bo'lgan. Ushbu kemalar qo'llanadigan Petro-Aleksandrovsk, Chorjo'y va Kerki o'rtasidagi aloqa qoniqarsiz;

paroxodlarning haddan tashqari kengligi ($2\frac{1}{2}$ fut), Amudaryoning o'zgaruvchan o'zani, tez oqimi va boshqalar aloqani sekinlashtirgan. Uzunligi 345 verst bo'lgan Transkaspiy temir yo'lining Samarqand qismi deyarli butunlay Buxoro amirligi chegaralarida bo'lib, bu uning Rossiya va Fors bilan savdo aloqalarini rivojlantirishga juda foydali ta'sir ko'rsatgan.[1.1] Buxoro amirligi taxti Nasrullodan so'ng uning o'g'li Amir Muzaffarxon (1860–1885) ga o'tadi. U ham o'z avlod-ajdodlari izidan borib amirlik hududlarini kengaytirish maqsadida qonli urushlar olib boradi. Butun Farg'ona vodiysini zabt etib Qashqar hududlarigacha yetadi. 1865-yilda Muzaffarxon ikkinchi marta Qo'qonni o'ziga tobe etib Xudoyorxonni Qo'qon taxtiga tiklaydi. Muzaffarxonning amirlik davri Buxoro tarixining eng og'ir va dahshatli qora davrlariga to'g'ri keladi. Amir Muzaffarxon otasi davrida mansabda bo'lgan amaldorlarni bo'shatadi, mol-mulklarini musodara qiladi, Karmanaga surgun qilingan kishilar yana poytaxtga keltirilib, ularga mansablar beradi. U shu yo'l bilan o'z mavqeyini mustahkamlamoqchi bo'lgan. Bu esa aslida kishi bilmas davlat va sulola qudratiga berilgan zarba edi. Ahmad Donishning fikricha, Karmanadan qaytarib yuqori davlat vazifalariga tayinlangan mansabdorlar o'z faoliyatlarida «xalqning qonini so'rganlar». Amir Muzaffar Hisor va Qo'qonga harbiy yurishlar (1863–1865) olib boradi. Uning davrida lashkar ham zaiflashadi, otasi davrida harbiy yurishlarda chiniqqan sarkardalar qatl qilinadi. Ular o'rniga «tagi past kishilar va g'ulomlar» tayinlanadi. «Rusiya o'lkaga bostirib kirganda esa, – deb yozadi Ahmad Donish, – tagi past, nodon va g'ayratsiz sarkardalar juftakni rostlab qoladilar, to shu vaqtgacha ulardan ozor chekib kelgan askarlar g'ulomlarga xizmat qilishni or bilib ketdilar. Natijada, barcha viloyatlar Rusiya qo'liga tushdi.» O'ziga qaraganda bir necha barobar kuchli bosqinchi chor Rossiyasi mustamlakachilariga qarshi teng bo'lmagan janglar olib borgan va yengilgan Amir Muzaffarxon 1868-yilda sharmandali sulh bitimini imzolashga majbur bo'ladi. Bu bitimga asosan Buxoro amirligi o'z mustaqilligini yo'qotadi va Rossiyaning vassali aylanadi. Amir Muzaffarxondan o'g'li Amir Abdulahad (1885–1910) ga yarim mustamlaka va batamom Rossiyaga qaram bo'lgan Buxoro taxti meros bo'lib o'tadi. U biror ishni mustaqil hal qila olmas edi. Amir Abdulahadga qarshi bir qator hududlarda

norozilik harakatlari bo'ldi. Jumladan, 1909-yil hijriy yangi yil sayli vaqtida Shahrisabz va Qarshida xalq amirlikka qarshi bosh ko'taradi. Xalqning bu chiqishlari shafqatsizlik bilan bostiriladi. Biroq shuni aytish kerakki 1886–1887-yillarga oid hujjatlarning guvohlik berishicha amir Abdulahadxon qul va cho'rilarga rasman ozodlik berish to'g'risida farmon chiqargan. U 1910-yilda vafot etgach, taxt voris o'g'li Olimxon (1910-1920)ga nasib etadi. Olimxon 1881-yilda tavallud topgan. 1893–1896-yillarda Sankt-Peterburgda o'qigan. 1898-yilda Qarshi viloyatiga hokimlikka yuboriladi. O'n ikki yil hokimligi davrida Olimxon bir qator qurilishlar qiladi. Jumladan, Qarshi shahrida Qashqadaryo ustida uzunligi 122 m, eni 8,2 m daryo tubidan balandligi 5,35 m bo'lgan ustunlari g'isht va tosh ohakdan ko'prik qurdiradi. Ko'prik ustida Buxoro amiri. Olimxon (birinchi qator o'rtada) o'z saroy amaldorlari bilan to'rtta ravoq (qorovulxona) bunyod etadi. Olimxonning o'zi «Buxoro xalqining hasrati tarixi» kitobida bu haqda shunday hikoya qiladi: «Mazkur viloyatga yaqin joyda Qashqa degan sho'x daryo oqardi. Undan kambag'al beva-bechoralarning kechib o'tishida rohati buzilib, doimo g'am-tashvishda edilar. Aholining osoyishtaligini ko'zlab mazkur daryoga toshu temirdan bir ko'prik qurdirdim, ko'prikni esa o'z nomim bilan atadim. Shoyad faqiru fuqarolar suv kechish tashvishidan qutulib, tinch-u osuda yashasalar, deb o'yladim. Shu bilan yana boshqa bir qancha madrasa va ibodatxonalar qurib, bu borada anchagina yumushlarni yuzaga keltirdim». Qarshi qo'rg'onining yonidagi bog'da katta ko'l, madrasa va ibodatxonalar shu davrda qurilgan edi. Amir Olimxon o'z hukmronligi davrida xalq manfaati nuqtayi nazaridan bir qator foydali ishlarni ham amalga oshirgan. Uning o'zi bu haqda quyidagicha yozadi: «Taxtga o'tirganimdan so'ng bu banda dargohi oliyda mamlakatimning bir yillik xiroj to'lashdan ozod qilish farmoyishini berdim. Buxoroyi Sharif arkining yaqinida, Baloyi hovuz deyilgan joyda o'z nomimga bir ibodatga masjid bino qildirdim. Buxoro minorasining past tomonida bozorning ichki tomonida o'z nomimdan Dor-ul-ulum – Bilim uyi bo'lgan bir madrasa qurdirdim: har xil ilmdan dars beruvchi muallimlar tayin ettirdim. Mazkur madrasada istiqomat qiladigan talabalar sarf-xarajatlari, maosh va kiyim-kechagi ham o'z tarafimdan belgilanib, unga bir nafar nazir tayin etdim; ularning

yemak-ichmak maosh va kiyim-kechaklarini muayyan bir vaqtda yetkazdirardim. Bozor va yo'l obodligiga ko'p harakat qildim, uch yil ichida Buxoro mamlakati ancha obod bo'ldi...». Albatta amir Olimxonning o'z o'tmish tarixi to'g'risida bildirgan bu fikr-mulohazalari uning hukmronligi yillarida xalqqa o'tkazgan zulmkorlik siyosatini, davlatni boshqarish va idora etishda yo'l qo'ygan juda ko'plab qo'pol xato va kamchiliklarini aslo oqlay olmaydi. Olimxon amirligi davrida mamlakatdagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy turmush yanada og'irlashadi. Xalq ommasining yashash, turmush tarzi yomonlashadi, zulmkorlik ekspluatatsiya kuchayadi. Xalq gardaniga tushadigan soliqlar miqdori oshdi. 1913-yildagi ma'lumotlarga qaraganda amirning yillik daromadi oltin hisobida 30 millionga teng bo'lgan. Ana shu boylikning kattagina qismi shaxsan, amirning ayshu ishrati va be'mani noaxloqiy tadbirlariga sarflangan. Amir Olimxon o'z davlati hududida xalqning umumiy manfaatlariga javob bera oladigan siyosat yurgizmadi. Ilg'or fikrli jadidlar harakatining faollari bilan umumiy til topib amirlikda tinchlik, osoyishtalik, hamfikrlilik va birlikni shakllantira olmadi, aksincha, ularni quvg'in qiladi, qattiq jazoladi va bu bilan xalq ommasi ko'pchiligining nafrat va nadomatiga uchradi. Oqibatda bunday siyosatdan birinchi navbatda amir Olimxonning o'zi pand yedi va zarar ko'rdi. Amirdan g'oyat zada bo'lgan jadidlarning katta bir qismi esa bolshovoylarning yolg'on va'dalari, tashviqot-targ'ibotlariga ko'r-ko'rona ishonib, ular tomoniga o'tib ketadilar. Oqibat natijada Buxoro amirligi hududida yashagan xalqlar uzoq yillar mobaynida qizil saltanat bo'yinturug'ini o'z bo'ynida ko'tarib yurishga majbur bo'ladi. 1917 yil Buxoro amirligi ham muhim o'zgarishlar arafasida turardi. Bu davrda Buxoroda jadidchilik harakati va undan o'sib chiqqan yosh buxoroliklar partiyasining faoliyati kuchaydi. Yosh buxoroliklar 1910 yildayoq o'zlarini alohida tashkilot sifatida e'lon qilgan edi. Ular dastavval mavjud monarxiya tuzumi doirasida demokratik islohotlar o'tkazish, konstitusion monarxiyani o'rnatish orqali amirning mutlaq hokimligini cheklab qo'yish tarafdori bo'lishgan. 1917 yil 7 aprelda Buxoro amiri Sayid Olimxon mamlakatda islohotlar o'tkazish to'g'risida farmon chiqarsa ham amalda uni joriy qilmadi. Jadidlar Buxoro shahrida namoyish uyushtirganlaridan so'ng mamlakatda ularni yoppasiga ta'qib

etish boshlandi. Buxorodagi aprel voqyealarining yakuni shu bo'ldiki, hukumatda konservativ kuchlar yana ustunlikka erishdilar. Sayid Olimxon qozikalon Sharifjon Maxdumni lavozimidan bo'shatdi, g'azablangan mutaassiblar rais Abdusamadxo'jani olomon qilib o'ldirdilar. Nasrullobek qo'shbegining buyrug'i bilan yosh buxorolik jadidlarning mashhur namoyandasi Sadriddin Ayniy va boshqalar 75 tayoq urib jazolandilar. Islohotchilik harakatining bu bosqichi mana shunday salbiy natija bilan yakunlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zapiski o Buxarskom xanstve. M. Nauka. 1983
2. G'ulomov X.G. Rossiya va o'rtasidagi diplomatik munosabatlar tarixidan Buxoro xonligi XVIII v. –T.: Muxlis. 1992 yil.
3. Rahmonqulova Z. “Buxoro amirligining diplomatik aloqalari”/ Jamiyat va boshqaruv. 2002 yil. № 3.
4. Avazov Y. Buxoro amirligining iqtisodiy iqtisodiy aloqalari (XIX-XX asr boshlari)//Moziydan sado. 2007. -№1. -B.42
5. Hayitov Sh.A. Rossiya imperiyasi bosqini arafasida Buxoro amirligi va O'rta Osiyo xonliklarining diplomatiyasi/ Buxoro tarixi masalalari (Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari). Buxoro: 2017. –B.3-9